

הרה"ג יעקב אריאל

זה דבר השמיטה

מצוות השמיטה בנויה על שני יסודות: כלל ופרט. גם כללותיה וגם פרטותיה מסיני. כללותיה – המצווה חלה מהתורה רק כאשר "כל יושביה עליה"¹, ופרטותיה – כשכל אחד ואחד מכיר את שדהו ואת כרמו. לצערנו שתי הסיבות אינן קיימות בימינו: עדיין לא כל יושבי הארץ נמצאים עליה, ואין כל אחד ואחד מכיר את נחלתו. לכן אין החיוב כיום בשלמותו, ולרוב הפוסקים המצווה היא מדרבנן. עם זאת חשיבותה גדולה ביותר: כמו השבת בימות השבוע, כך שמיטה בשנים. כמו השבת באדם, כך שמיטה בארץ. השבת נחשבת פרשת המים ביחס האדם לבוראו, וכך השמיטה היא פרשת המים ביחס העם לארצו. השמיטה מקנה מעמד ערכי ומקודש לארץ "כי לי הארץ"². חייבים לקיימה מן התורה, וכנראה גם ניתן לקיימה בשלמות, רק כאשר הפרט והכלל תואמים זה את זה. כלל הצריך לפרט, ופרט הצריך לכלל. הכלל צריך לפרט – הציבור הרחב אינו יכול לספק לעצמו את תצרוכתו ללא החקלאים הבודדים הנושאים על גבם את העול לפרנס את הציבור כולו. ופרט הצריך לכלל – אין הפרט רשאי ואינו מסוגל לספק לעצמו את צרכיו או לדאוג להחזיר את הוצאותיו אלא באמצעות הכלל.

אחד העקרונות הבסיסיים של הלכות השמיטה הוא הפקעת הבעלות הפרטית מהגידולים החקלאיים בשנה זו והעברתם לציבור. הדבר בולט בעיקר באיסור הקצירה והבצירה. "את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזיריך לא תבצור"³ – אין הכוונה שהפרי יירקב על העצים, שהרי הלכה מפורשת היא: "והיתה שבת הארץ לכם לאוכלה"⁴. ופירשו חז"ל⁵ שהאיסור הוא לקצור כדרך

1. ראה "שבת הארץ" פ"ד הל' כה בהרחבה.
 2. ויקרא כה כג.
 3. ויקרא כה ה.
 4. ויקרא כה ו.

הקוצרים, כאשר הקוצר נוטל את כל היבול לעצמו. אך כאשר הציבור קוצר לשם חלוקת התוצרת לאוכלוסיה – הקציר מותר (כדעת ה"חזון איש").

הרעיון המרכזי אפוא של מצווה זו הוא הוצאת האדם מתפיסתו האגוצנטרית ולפתח אצלו רגישות לזולת, אחריות ציבורית וראייה ממלכתית.

מעניין שגם במצווה אחרת של שנת השמיטה – שמיטת החובות – מצינו הבחנה בין הפרט לכלל. למלוה פרטי אסור ליגוש את הלווה. אולם בית הדין, דהיינו הציבור, רשאי לגבות את החוב. מכאן ההיתר מהתורה למסור את השטרות לבית דין. חזקה על בית הדין שישקול ממי לגבות את החוב (כגון סוחר עשיר המנצל את שנת השמיטה להתעשר על חשבון הלווה), וממי לא (כגון אביון שאינו מסוגל לפרוע את חובותיו).

האחריות ההדדית מקבלת משמעות חזקה ביותר במצווה זו. כבר ראינו שהתורה הפקיעה מהחקלאי את בעלותו הפרטית על יבול שדותיו והעבירה אותו לרשות הכלל: "ואכלו אביוני עמך".⁶

התורה שאפה לכך שבשנת השמיטה יתחלקו ביניהם אלו שיש להם עם אלו שאין להם. אמנם ההלכה אינה מתחשבת במצבו הכלכלי של החקלאי. בין אם הוא עשיר בין אם הוא עני. הצו הוא מוחלט. הארץ שייכת לה, ולא לבעליה הפרטיים. אולם אין ספק שרוח התורה היא שבשנת השמיטה האחריות תהיה הדדית, וכשם שהחקלאי חייב לדאוג לאביון, גם הצרכן חייב להתחשב בחקלאי. האחריות לשמירת המצווה מוטלת על כולנו.

לכן מסתבר שהידור מצווה של הצרכן בשנת השמיטה הוא התחשבות בחקלאי והשתתפות עמו בנשיאה בעול. שאם לא כן, אין הצרכן מקיים את מצוות שביעית כהלכה. הרי שדות אין לו, ומצוות השבתת הארץ ופרותיה – אינו מקיים. במה אפוא יוצא הצרכן ידי חובתו במצווה גדולה וחשובה זו? על כרחך רק בכך שהוא מסייע לחקלאי לקיים את מצוות השמיטה. מצוות אכילת פירות שביעית מקבלת אפוא משמעות חדשה, לא רק לדעת הרמב"ן שיש מצווה לאכול את פירותיה הקדושים של שנה זו (כמו תרומה וביכורים) אלא גם לדעת הרמב"ם, שאינו מונה מצווה זו. אולם מכיוון שללא שותפות הצרכן, אין החקלאי יכול לקיים את המצווה כהלכתה, מצוֹנָה הצרכן לצרוך פירות שביעית, ובכך לסייע לחקלאי לקיים את המצווה. הארץ של כולנו,

5. רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פ"ד הל' א.

6. שמות כג יא.

והמצווה חלה על כולנו. לכן, אם נגרום לחקלאי היהודי לעבד את אדמתו בשמיטה בגלל מצוקתו הכלכלית, העבירה היא של כולנו. הידור המצווה בשנת השמיטה חייב להביא בחשבון את הכלל כולו. זו אופייה של מצווה זו (אולם גם מבחינה פרטנית מוטלת האחריות על כולנו. כי מי יודע היכן נחלתו של כל אחד ואחד? אולי דוקא זה הגורם לחברו לעבוד בשנת השמיטה הוא בעליה האמתיים של השדה הנעבד, כי זו נחלת אבותיו מדורי דורות?).

לתפיסה זו יש השלכות רבות: למשל, האם יש להעדיף ירקות ופירות מיובאים על פני אלו של אוצר בית דין ומצעים מנותקים? גישה צרכנית, מזווית ראייה אישית, תענה מן הסתם שיבוא עדיף. היבוא הרי הוא "חלק", ללא שאלות, כביכול. אולם שאלת השאלות עומדת בעינה, האם יצא הצרכן המהדר ידי חובתו, כשהוא גורם במו ידיו לכך שהחקלאי יאלץ לעבד את אדמתו? ללא מצע מנותק וללא אוצר בית דין הוא יאלץ לעשות כן, כי השוק, שלמענו הוא היה מוכן להיכנס להימורים חקלאיים, אינו מעוניין בתוצרתו.

גם אלו המעדיפים תוצרת נכרית הגדלה בארץ אינם מודעים לכך שיש בעיה הלכתית בהגדלת המכסות של הנכרים. כי כדי לספק את צריכתם של שומרי השמיטה יש צורך להזמין מראש תוצרת נכרית מוגברת, המחייבת הגדלת מכסותיו של המגזר הנכרי. המזמינים אינם מהדרים במצווה, כי אחריות כולנו לאדמת ארץ-ישראל, שלא תיעבד בשמיטה, גם לא על ידי נכרים. הנצי"ב מוולוז'ין בפירושו לתורה⁷ מפרש שיש מצווה לגאול אדמות מידי נכרים, שאינם שומרי שמיטה, ולהעבירן לידיים יהודיות, כדי שהללו ישמרו בהן את השמיטה כהלכה. גם המזמינים תוצרת חקלאית מהערבה – שהייתה כנראה בתחום עולי מצרים – גם הם גורמים לארצנו שתיעבד בשמיטה. הספיחין אמנם מותרים שם, אך הזריעה אסורה. הצרכן סבור שהוא מהדר במצווה, אך בלי לשים לב שאולי מצוותו באה בעבירתם של אחרים. והאחריות לכך נופלת עליו.

האחריות לכלל נוגעת לא רק לקיום מצוות השמיטה, אלא גם לעצם הקיום שלנו בכלל. אין ליחיד זכות קיום ללא מסגרת ציבורית כללית. מדינת ישראל נתונה במצור מכל עבריה. לכל אחד מאתנו נשקפת סכנה קיומית. ההתיישבות הפרושה לאורך כל הגבולות מבטיחה את קיומו של כל אחד ואחד במרכז הארץ. באמצעות המיסים שכל אחד מאתנו משלם משתמשת

7. העמק דבר, ויקרא כה ב.

המדינה להנחות משמעותיות לתושבי הספר ולעידוד ישיבתם שם. אלמלא ההתיישבות, הייתה המדינה מתגדרת בגורדי שחקים בין גדרה לחדרה בלבד. לחקלאי גבול הצפון ניתנו למשל פריוולגיות במיכסות הייצור. מי שמעוניין שתושבי הספר אמנם ימשיכו להבטיח את פרישתנו לאורכה ולרוחבה של מלוא ארצנו, חייב לספק להם את אמצעי המחיה הנחוצים לכך. בכך כל אחד מאתנו מקיים גם את מצוות יישוב ארץ-ישראל וגם את מצוות "וחי בהם"⁸ עם מצוות "וחי אחיך עמך"⁹. ומאחר שאי אפשר להפקיר את יישובי הספר למשך שנת השמיטה – על הציבור כולו לממן את הוצאות מחייתם במשך אותה שנה.

למי שבאמת רוצה להדר במצוות שמיטה ללא התרים דחוקים הייתי מציע, למשל, שיפקיד את כספו בבנק לחקלאות, ובתום שנת השמיטה יהדר לקיים את מצוות השמטת כספים בצורתה המקורית בתורה, וישמוט את פקדונותיו. אין שום זכות מוסרית לצרכן שגר בעיר לחתום על פרוזבול, ובמקביל להטיף מוסר לאחיו בהתיישבות על כך שהוא נאלץ לסמוך על היתרים הלכתיים של שעת הדחק.

אך יש דרך מהודרת שתאפשר הדדיות של קיום המצווה בהידור הן על ידי הצרכן והן על ידי היצרן, וזוהי אוצר בית דין. דהיינו, שהיצרן ימסור את פירותיו לבית דין, שיחלק אותם לצרכנים בעיר, ובמקביל הצרכן בעיר יהדר לכתחילה לאכול פירות אלו, ובכך להחזיר ליצרן את מלוא הוצאותיו, כולל פרנסתו, ללא מתח רווחים ספקולטיבי. כך מתקיים רצון התורה לקיים מצוות שמיטה כהלכה, מתוך אחריות הדדית והתחשבות הדדית זה בזה.

בירקות הדרך קשה יותר. אין אפשרות לזרוע ירקות בשנת השמיטה. אולם יש סוגי ירקות שניתן לזרוע בערב השמיטה, ולאסוף אותם בשמיטה דרך אוצר בית דין. (תוצרת של תפוחי אדמה וגזר לדוגמה אפשר לספק עד הקיץ של שנת השמיטה!) אמנם לדעת הרמב"ם חל על ירקות אלו איסור ספיחין, אולם לדעת הרמב"ן והר"ש – ירקות אלו כשרים. הטיפול בגידולים אלו הוא בעייתי. לדעת הרב קוק אין היתר להשקות ולטפל בירקות אלו. אולם לדעת ה"חזון איש" הדבר מותר.

8. ויקרא יח ה.

9. ויקרא כה לו.

מי שמעונין באמת להדר במצוות, מה עליו לעשות? לחשוש לדעתם של הרמב"ם והרב קוק ולהימנע מלצרוך ירקות אלו, ולהעדיף במקומם תוצרת נכרית או יבוא, או שמא לסמוך על המקלים? כאן יהיה ההבדל בין תפיסה פרטנית לבין תפיסה ציבורית. מבחינה ציבורית – הידור המצווה הוא "להחמיר" דווקא כמקלים ולסייע לחקלאים שומרי השמיטה (אילו היה עומד בפני הרמב"ם והרב קוק המילכוד שבו אנו נתונים כיום, ייתכן שגם הם היו מעדיפים את הדרך האחרת. דעתו של הרב קוק היא שאוצר בית דין מאפשר טיפול בפירות שביעית).

על זה נאמר "לא עם הארץ חסיד"¹⁰. כדי להיות חסיד על האדם להכיר את הגישות השונות בהלכה, ולחשב היטב את השלכות מעשיו. הווי מחשב שכר מצווה כנגד עבירה.¹¹ חסיד אמת מהדר במצוות, כשהוא כולל בחשבונו גם את זולתו.¹²

יש ירקות טריים שהדרך לגידולם היא במצע מנותק בתוך בית גידול. פוסקי דורנו התירו שיטה זו בתנאים מסוימים. לגידולים אלו אין קדושת שביעית ואין מקום לחששות מפני חילולם. גם בנושא זה תוצרת ישראלית כשרה למהדרין עדיפה על פני תוצרת נכרית, הן כדי לצמצם את הרחבת הגידול הנכרי, והן כדי למנוע מחקלאים ישראלים זריעה ישירה של שדותיהם. חקלאי יהיה מוכן להיכנס להימור בגידול ייחודי זה רק אם יש לו סיכוי שהוצאותיו יוחזרו בתוספת הכנסה מסוימת.

ייתכן שעלותה של תוצרת ישראלית זו גבוהה מהמחיר של תוצרת רגילה. אלא שכאן מבחנו של המהדר במצוות: האם כשם שהוא משלם עבור בשר שכשרותו מהודרת יותר הוא מוכן לשלם גם עבור תוצרת חקלאית כשרה יותר?

רק באמצעות תכנון ארוך טווח, שבתוכו תיכלל קרן לשנת שבתון לחקלאים, ניתן יהיה להגיע לשמיטה מושלמת. אולם גם הוצאה זו צריכה להיות על חשבון הציבור. כשם שקרן ההשתלמות למורים ממומנת בעיקרה על ידי הציבור, כך צריכה להיות קרן השמיטה. וגם אז צריך לתפוס את הקרקע בשנת שמיטה, אם באמצעות זריעה בערב שמיטה, ואם על ידי חריש קל בשמיטה עצמה. כל אלו אינן "קולות" אלא "חומרות והידורים" מבחינה

10. אבות ב ה.

11. על פי אבות ב א.

12. מסילת ישרים, פרק כ.

ציבורית. אולם כל עוד הציבור לא דואג להקמת קרן זו, אין לו זכות מוסרית לדרוש מהחקלאים שיתנתקו בשמיטה מפרנסתם, ואף ימוטטו את כל קשרי המסחר עם הצרכנים בחו"ל שטיפחו לאורך השנים.

בעיית היצוא חמורה יותר. יש גידולים שרוב תוצרתם מיוצאת לחו"ל. הפסקת היצוא לשנה עלולה לגרום לאבדן מוחלט של השווקים. אין ברירה אלא לסמוך על שיטות מסוימות בהלכה המאפשרות יצוא בתנאים מיוחדים. יש לקרוא ליהודי הגולה שיעדיפו תוצרת שביעית המיוצאת לחו"ל, כדי לצמצם את האכילתה ביד נכרים. ומאותה סיבה גם יהודי הארץ, בפרט אלו היודעים להקפיד על אכילת פירות שביעית בקדושה, צריכים לשמש דוגמה לאחיהם בגולה, ולהעדיף תוצרת ישראלית הקדושה בקדושת שביעית כדי לצמצם את הוצאתם לחו"ל.

נושא השמיטה הוא מורכב. הוא מחייב רמה גבוהה של יראת-שמים המתייחסת אל המכלול על כל פרטיו. שילוב זה שאליו אנו חותרים ללא לאות לקראת שמיטה בשלמותה ובהידורה, תוך כדי התחשבות באילוצים הקיימים שאינם מאפשרים זאת עדיין – היא המצעדה אותנו בדרך בטוחה העולה מעלה שבה גם הארץ וגם שבתה יישמרו כהלכותיהן.

שאלת המפתח לכל העוסק בהלכות שביעית היא: האם חקלאות ישראלית בארץ ישראל היא ערך או רק צורך? מצוות השמיטה עצמה נותנת תשובה לכך. היא מעלה את הארץ, גידוליה ומגדליה מצורך לערך. כשם שהשבת אינה רק יום מנוחה תועלתית אלא בעיקר יום קדושה ערכי, כך גם שבת הארץ, עיקרה נועד לתת ממד של קדושה וערך לארץ ישראל. יש לתפיסה זו השלכות מרחיקות לכת על כל תחומי חיינו, האישיים והציבוריים, לא רק בשנת השמיטה אלא גם מעבר לה. יזכנו ה' לשמור את המצווה הגדולה הזאת בשלמותה, על פרטותיה וכללותיה, מצוותיה ורעיונותיה. "ושבתה הארץ שבת לה"¹³.

13. ויקרא כה ב.

שבת הארץ - שיר

(”דבר השמיטה”, הרב משה צבי נריה)

שופעת השדמה שפע ברכה. שדות לשדות יביעו ניב ותנובות שדי
לראש אמיר. זמרת הארץ בוקעת ועולה מהר וגבע. הנה קמה הקמה
וגם נצבה, אט ינועו שבלי הזהב בנשוב הרוח, כי כבד עליהם ראשם.
כי צוה ד' את ברכתו בשנה הששית.

סתו. חרף. מטרות עז. גשמי ברכה ישקו כל תלמי שדי, ישברו
רגבים צמאם. לא גרעיני זרע ינבטו בסעיפי אדמה. שוקטה למנוחה
תשכב, תתעורר עם רדת היורה, תשתה, תרוה, ושקעה שוב בשנה
עמקה - עצרת תהיה לה. עצרת אונים וחסן איל.

לא נפתחו פתחי - קרקע. לא פלחו רגבים. יד הברזל לא הפכתם.
מענית האכר לא האריכה תלם על גביהם, לא זרעו ולא שדדו - אדמה
כי לא תזריע...

אדמה - דממה. דומם המרחב, מתיחד עם עצמו. מן הדממה הדקה
בנות - קול עולות, פזמוני - דשא חרישים. שיח השדה ממתיק שיח
ומעטה הירק מדובב בלחש - רחש. אי - שם יעלה גבעול - ספיח,
זכר לעלית שבליים. בעצלתים ינומו אילנות, אחוזי - שרעפים יעמדו
סרעפותיהם. ענבים - נזירים בסעיפי גפן יפרו.

לא בסך יבואו קוצרים - בוצרים. איש איש יעמר לו עמר לגלגלת.
מכסת אכלו, די מחיתו. גר כי יבוא בארץ וקטף מלילות בספיח. עני כי
ירעב ובא אל כרם רעהו ובצר מענביו ונקף בראש זיתו ואכל כנפשו
שבעו ואף אל כליו יתן והיה לביתו לאכלה ולבהמה אשר ברפתו.
- ”כי קרא שמטה לד”!